

Ala Tatarenko

NA POLA PUTA KOJI VODI U KRUG: SUOČENJE SA ZVUKOM 90-IH

(Srđan Srdić: *Mrtvo polje*, Stubovi kulture, Beograd, 2010)

Kako pisati o zlom vremenu koje je ostalo u sećanju kao vreme galopirajuće inflacije i devalvacije reči? Roman Srđana Srdića *Mrtvo polje* pruža jedan od najautentičnijih odgovora na ovo za umetnost reči bolno pitanje. Dok se srpski romanopisci obraćaju pretežno realističkoj slici, literarnoj fotografiji kao najtačnijem odrazu 90-ih u ogledalu književnosti, njegov autor bira put drugaćijeg mimetizma. *Mrtvo polje* ubedljivo dokazuje da najbolji, najtačniji portret stvarnosti pruža upravo visoko sofisticirana umetnost.

Srdić stvara stvarnost¹ svog romaneskogn prvenca od slike i zvuka, i, naravno, od reči. Na sinestetičku zamisao pisca upućuju *Diskografija* i *Videografija* koje zamenjuju tradicionalnu bibliografiju, čineći svojevrsnu listu dela sa kojim korespondira ovaj roman. Međutim, autor ide mnogo dalje u svom neobičnom i veoma uspelom pokušaju vraćanja vere u Reč, u jezik književnosti. Da bi to postigao Srdić će prikazati njihovu nemoć devedeset treće. Ne Igoove, već srpske '93, godine na pola puta između prvih pucnjeva i Dejtona. Radnja romana je smeštena u godinu kad su reči tekle u bujicama, slivajući se u šum, kad je iz njih čileo smisao ostavljavajući prazan zvuk. Srdić je napisao roman u kojem je dočaran zvuk tog vremena – svedok i (sa)učesnik dramatičnih događaja. Tu se čuje buncanje jurodivih proroka i pijana pesma „rodoljuba“, smenjuju se demo snimci rok-grupe i dobro artikulane reči spikera sa preglasnog radija u komšiluku. Roman počinje pobedom zvuka nad slikom: semafori „progovaraju“, jer „sve je više jadnih ljudi koji ne vide“. Ne vide, ali slušaju. Ne vide, jer su poslušni. Ima junaka koji pokušavaju da gledaju – to su oni koji čute. I beže.

Srđan Srdić je napisao roman koji treba pažljivo oslušnuti da bi se uvideo njegov kompozicijski ključ. Pisac sledi logiku muzičkog dela, sačinjavajući melodiju svakog od poglavљja (opusa) novom kombinacijom pripovednih glasova. U „priče“ njegovih protagonisti upadaju kurzivom obeleženi tuđi glasovi i vesti sa radija, citati iz knjiga i fragmenti pesama. U momentu kada junaci romana Paolo i Pablo, bežeći od pozivara, kreću iz Beograda za Kikindu, a Zvezdana putuje iz Kikinde za Beograd, preplitanje njihovih glasova biće znak preplitanja njihovih života. Iako je u prethodnim poglavljima jasno obeležena solo-partija, uz prateće „zvučne efekte“ koji je pojačavaju i senče, stvarajući kontekst, u narativno ustalasanom „U kraljevstvu umirućeg i nebo je smrtno – Leading the Rats“, svi su glasovi utkani u jednu neprekidnu pripovednu liniju. Udaljeni u prostoru, junaci koji ne mogu da čuju jedan drugoga, nadovezuju se na sudbonosan način, postajući JEDNA priča. Sasvim drukčija sredstva kompozicije bira autor kad na scenu stupaju Zoran Čukić i Braca Josijević. Nema polifonije, nema dvoznačnosti reči i posebne naracijske shizofrenije, samo zvuk naredbe, jezik protokola,

¹ Analiza uloga elemenata (Vode, Vatre, Zemlje, Vazduha) u ovom romanu zasluguje posebnu studiju.

nedvosmislenost ludila i razularene svemoći. U "The Downward Spiral" smenuju se „partije“ Paola i Stele, koji preuzimaju jedno od drugog „lajtmotive“ (ćerka sada priča o majci, a sin – o ocu), dok na kraju, nakon horskog jauka, ostaje samo zvuk doboša.

Mrto polje spada u dela čija se književna melodija ne da ponoviti. Dozvolila bih sebi da uporedim njegovo delovanje sa utiskom slušanja prvog albuma muzičara poznatog kao Tricky.² I ovde se smenuju muški i ženski glas, uvijeni u zvuke melodije, prepliću se muzika i govor. Ova dela su slična po neponovljivosti autorskog stila, tog posebnog preplitanja kad se govori pevanjem. Takve pesme se ne pevaju u horu, niti pevuše u hodu. Ali se prepoznaju, bez greške. I ne puštaju lako iz svog začaranog kruga. To je tek jedna od mogućih paralela, jer je roman polifoničan u više smislova – nije reč samo o književnoj polifoniji, već i o muzičkom višeglasu. Određena hermetičnost soundtracka odgovara hermetičnosti Srdićevog literarnog projekta. Poseban izbor muzike koja dočarava raspoloženje jednog vremena služi takođe kao autorski komentar umesto postmodernističkih autopoetičkih izjava. Umesto sveznajućeg naratora ili pisca (ponekad i umesto junaka) progovaraju muzika i film. Uostalom, radi se o hermetičnosti posebne vrste: da bi ušao u roman, čitalac mora da se izoluje od stvarnosti, da se hermetizuje u tekstu kako bi ga čuo. Onda će zapaziti i ono prečutano u „ozvučenim“ -grafijama tiho prisustvo književnosti. Čuće iza glasnog Wake tiho Fineganovo bdenje,³ i osetiće prisustvo Hamsuna, i ne samo spominjanih Misterija. U prostoru nevidljivog za zavisnike od artikulisanog ostaju Hamsunove zarasle staze i njegova glad, njegov Pan i Krug se zatvara. Moram li da spominjem Domanovića i velikog čutologa Andrića? Knjige se ne čuju '93...

Roman koji svedoči o bankrotiranju govora karakteriše obilje zvuka. U njemu se mnogo peva. Paolo pesmom *Bjesova* odgovara na pitanje kako se zove (i taj bend je više puta menjao svoje ime,⁴ a najslavniji mu je album „bezimen“, odnosno naslovjen imenom grupe – *Bjesovi*). Pevaju protagonisti i sporedni likovi, četnici ispod mosta, vozači i violentni navijači. Tu su himne, koračnice, pesme-huškači, ima ih od svake vrste, samo nema u njima veselja. Cigani, daleki rođaci muzičara iz Šijanovog Ko to tamo peva preživeće i ovaj put, čak će spaliti žrtve-ubice. Ali... Nema u kafeu Veseli devedesete ni u Kokotovoj krčmi života, šarenila, veselog ludila Kusturićinih filmova, smeha, kada najveći događaji nalaze junaka u poziciji jahača nad jahačima, bilo to bombardovanje '41. ili vest o velikoj saobraćajnoj nesreći. Krčmu osvetljavaju sveće, jer su svi njeni stalni gosti ionako poluživi.

Kad iz pesme sa smisлом nestanu reči, ostaje samo besmisleno horsko *Aaaa*. Dobošar Mrtvac krešti i jauče, prateći melodiju liniju. Prate ga oni koji takođe ne znaju dalji tekst. „Oni su samo bili voljni da započnu.“ Da li samo pesmu? Na kraju ostaje samo zvuk doboša *Tam-ta-ta-ta-ta...*

Ima melodija koje su dragocene bez teksta. Takva je melodija strasti Paola i Zvezdane: „bili su sazvučje“, „dvoje ljudi u maglinama iznutra osvetljenog akorda“. Ona se ne može ispričati, jedino odsvirati na finim žicama poezije. Paolo je nepodnošljivo nežan i nem, on nema šta da kaže za vreme ljubavi, njemu nisu potrebne reči.

Međutim, ima pesama koje bez reči ne postoje – to su pesme u književnom smislu. Ima ih i u ovom romanu, u tom broju pesama u isčekivanju koje će tek nastati u interakciji

² Maxinquaye.

³ Možda je otud došla u roman Izabela?

⁴ Birajući ime za bend, muzičari ga nijednom nisu potražili među srpskim rečima. „Ne govore svi Srbi isti jezik“, tvrdi Paolo.

reči. Ima i pesničkog rukopisa samog pisca koji oseća ukus i miris reči, kao što oseća njihovu ambivalenciju i višeznačnost. Nadmoćnost unutrašnjeg života i izbegavanje spoljašnjeg sveta kao znaci shizofrenije određuju diskurs koji ima obeležja *cepanja duše*.⁵ Upravo takav odgovara shizofreniji vremena, pokidanog, lišenog logike, smisla, dubinskog kontinuiteta. Dvojnost, ambivalentnost, dvoznačnost – to su odlike nosilaca narativne konstrukcije i njenih detalja. Kikinda i Beograd javljaju se kao dva lica istog, a njihove žitelje obeležava kriza identiteta. To je polukatolik Jugosloven⁶ Paolo sa dva maternja jezika koji beži od svog imena, a u „razgovoru“ sa majkom spominje sebe kao Paola i Janka. Njegova sestra, Kirikova devojka i „žena-kao-telo“ Zvezdana-Stela, obučena je u crvenu haljinicu na bretelle i crninu kao drugu kožu, spajajući kolorističke razlike *Zvezde* i *Partizana* čije dresove nose junaci. Tu su Pablo-Ognjen koji napada Cigane i pripada *ciganima*, i njegov saputnik, pripadnik sektora *Istok* koji nosi na leđima crno-belog dresa natpis *WEST...* Koliko tek ima u romanu ljudi, stvari, pojava koji se ne poklapaju sa svojim imenom, sa imenom koje zvuči u kontekstu jasno, a izvan njega dvoznačno, kao Milošević – idol Goranca-Grobara. Percepcija i stvarnost se ne poklapaju: intelektualca Paola Pablo (nimalo slučajno fanovi *Zvezde* i *Partizana* imaju slična imena) opisuju kao „autentičnog poludegenerika“.

Shizofrenija je mladalačko ludilo, a ima tu i kravlјeg, onog iza kojeg ostaju „mrtva polja“ puna smrada spaljenog mesa. Paolo je nekad zapazio kako je na limenkama sa paštetom naslikana poklana živina ili stoka. Ili su naslikani dečak i devojčica, kao na čokoladama – *braco i seka*. Kao Paolo i Stela, kao Ivica i Marica. Jedan od protoslojeva ove višeslojne knjige čini bajka – ne toliko Andersenova o crvenim cipelicama, koliko narodna o nemuštom jeziku, jeziku životinja koji u romanu zamenjuje ljudski. U romanu se kmeči, mekeće, masa arlauče, rže, ali ne govori. Reči ovde „putuju iz obora“. Coda Vampir „ne zna sa rečima“, ali progovara kad treba podstaći agresiju. Reči su detonatori, reči su okidači, kao i pesme. Čutljivi Paolo komunicira u pismima-mislima sa majkom, Zvezdana – sa sobom i knjigama. Zato ćemo pravu ekspanziju elokvencije doživeti u slučaju junaka koji gube ljudski lik. Kroz zvuk se ispoljava životinjsko u ljudima, a ima u *Mrtvom polju* i životinja – unakaženih kao psetance, krvoločnih kao mačka sa žrtvom u Zubima, upornih u preživljavanju kao bubašvabe. Većina likova tek nosi ljudsko lice kao ličinu, to su vampiri (Coda Arsenov je tek jedan od njih), mrtvaci (ime te vrste dodeljeno je *imitatoru džeza*), pacovi, krave, svinje.

Za razliku od bujica reči koje naprsto kuljaju iz Pabla, jurodivog proroka, radio-aparata i televizora, reči Stele i Paola ostavljaju mesta za razmišljanje. Vidljivo i nevidljivo, artikulisano i neartikulisano smenjuju se u Srdićevom romanu kao svetlost i senka. I kad se Paolo obraća odsutnom ocu: „Hej, Slaveni, jošte živi duh vaših dedova! Šta sam ti rekao! Ni reč o očevima! Ni jedna jedina reč!“, shvatite da nije tako. Očevi su tu. Kao sinovi.⁷ Zalud vatre groma Ilijе, zalud ponor pakla Ilindana '93. Dok za narod srce bije dedovih sinova, očeva u zelenom...

U međuprostoru značenja *Mrtvog polja* pomalja se još jedno, najslavnije srpsko polje – Kosovo. Zvezdana kao Kosovka devojka drži u krilu dečaka i ne može da mu pomogne. Setićemo se Kosovskog boja i u Kokotovoj krčmi, kada tamo u besmislenoj tuči rasparaju

⁵ Reč *shizofrenija* potiče od grč. *schizō*, *schiza* – cepanje, *phrēn*, gen. *phrenós* – duša.

⁶ Kao primer prihvatljive shizofrenije Pablo navodi Jugoslaviju: „Zar nije u pitanju šizofrena kontradikcija?“

⁷ *Dok za narod srce bije njihovih sinova.*

stomak. Ne sultanu, već „srpskom junaku“ Pablou. Kosovo se javlja u poslednjem poglavlju „odium“ da bi odredilo sudbinu protagonista.

Roman ubedljivo dokazuje Paolovu tezu da Srbi ne govore isti jezik. Samo je jezik psovke i mržnje nedvosmislen. Pismo još čuva ostatke dostojanstva (zato Paolo piše majci pisma), govor je iskompromitovan nepismenima. Vesti idu preko radija i TV, samo u rukama po-vlašćenih junaka videćemo knjigu, a u njihovim mislima – književna dela. Pisana svedočanstva – policijska i vojnička – odišu pak nesigurnošću. Baš u takvom dokumentu pojaviće se svedok Srđan Srdić, došavši u fikcijski protokol iz izvanfikcijske budućnosti.

Pre i posle toga autor se samo čuje: on je taj koji ubacuje muziku i filmske asocijacije, tumač već viđenog – irealnog u svojoj besmislenosti užasa koji se ne može komentarisati. Pesme i filmovi ništa ne objašnjavaju (ludilo i ne može da se objasni harmoničnim, logičnim asocijacijama), ali svedoče o duhu vremena. *No more heroes* – konstatovali su nekad *Stranglers*. *No heroes* – presuđuju legendarnoj prošlosti *Converge*.

Zvezdana i Paolo su se našli u nekom *lošem* filmu. Zapravo, u suviše dobrom hororu: tu-tanj ulazi u junakovu stvarnost iz prvog Linčovog filma, iz *sna o mračnim i uznenimirajućim* stvarima. I Srdićev roman-prvenac može da se čita kao pokušaj da se dovede u postojanje neizrecivo, nezamislivo, alogično u svom zlu. Kao što je Stenli Kubrick puštao film *Eraserhead* na snimanju svog *Sjaja* da bi doveo ekipu u odgovarajuće psihološko stanje, Srdić radi isto, „puštajući“ muziku i filmove sa svoje liste. Najviše putujemo ne prostorom i vremenom (koji su u romanu veoma svedeni), već unutar svesti junaka, a sami likovi lišeni su čvrstih oblika kao da postoje samo u piščevoj (i čitaočevoj) svesti. Ali, nažalost, njihove sudsbine, rasparčane i multiplikovane u bezbroj zemaljskih ogledala, i te kako su stvarne.

U *Mrtvom polju* nema jasne granice između života i umetnosti, zato ne čudi dolazak autora u njegov svet. Paolo više ne zna gde je on, a gde Maor iz filma znakovitog naslova⁸ *Once Were Warriors*, i ko je od njih udarao ženu u zelenoj bluzi. Nisu uzalud na Srdićevu listi dela stranih umetnika – *Bad Lieutenant* – loš policajac nije samo srpski specijalitet, nasilje u porodici ne dešava se samo među Maorima, a užas nije plod samo Linčove mašt. Smeštanje junaka u kontekst svetskih muzičkih i filmskih dela čini njihove sudsbine univerzalnim, bez obzira na vrlo konkretnе istorijske okolnosti. Njihova drama, smeštena u metafizičke okvire i okvire umetnosti, postaje još dubljom. Junaci govore rečima iz pesama *Bjesova*, parafraziraju engleske tekstove. Umetnost ulazi u njihov život, ali i njihov život ulazi u umetnost, a preko nje – ponovo u stvarnost. I vama može da se desi da sretnete u dalekom svetu sedu, nekad izvanredno lepu ženu. Prepoznaćete Srdićevu junakinju po brazgötini na obrazu. Kao što ćete prepoznati i vozača tramvaja – po vidljivoj želji da bude nevidljiv, da nikog i ništa ne vidi. Vozi Miško. Tramvaj kod crkve Svetog Marka pravi novi krug.

Romaneski krug se zatvara. Epigraf kojim se otvara roman uzet je iz pesme *Wake* grupe *Godflesh*, dok poslednja fusnota, komentar pisca kao epilog, predstavlja nastavak iste pesme, ali ne i njen kraj. Pesma je tek na pola puta. Junakinja izlazi iz tramvaja, izlazi iz kruga. Zvezda na napušta zemlju, sprema se za *Flight*. Stela-Zvezda ide u susret nebu koje daruje kišu.⁹

Put se nastavlja. Pisac ne oduzima nadu svojoj junakinji. A njegov roman, višeslojan, izuzetno sugestivan, jezički bogat, daruje novu nadu književnosti.

⁸ U Videografiji *Once We Were Warriors*.

⁹ *Nije loša ova kiša što iz neba lije, baš je dobra ova kiša kao da miluje. Vodo, ti u kojoj se sva voda sabire, tebi idem... (Kiša, Bjesovi).*